

Küllös Imola

Nyelvhasználat és nemzeti (ön)tudat a közköltészetben és a népdalokban

■ Tudományos munkám jelentős részét a régi magyar, zömében XVII–XIX. századi, népszerű költészet feltárása, összehasonlító vizsgálata és közismertté tétele teszi ki.¹ Ezt a szóban (kisebb-nagyobb társas mulatságokon) és írásban (kéziratok énekeskönyvekben, olcsó ponyvanyomtatványokon és kalendáriumokban) terjedő, jobbára anonim, énekelte verstömeget, mely a maga idejében „sláger”-számba ment, *közköltészetnek* nevezi mind az irodalomtörténet-írás, mind a folklorisztika. Olyan sajátos, a népköltészet és az elit irodalom között élő közösségi hagyomány ez, amelyet tanult emberek (diákok, papok, tanítók és tanárok, falusi / mezővárosi jegyzők) hoztak létre egyrészt iskolai, poétikai feladatként, másrészt mindennapi munkájuk részeként, de hathatós közreműködésükkel a társadalom széles rétegei használtak. Az alkalomhoz és funkcióhoz kapcsolt „versifikálás” különböző műfajai határozottan megemelték egy-egy ünnep, szertartás hangulatát és színvonalát a diákok köszöntő énekeitől és rigmusaitól kezdve a praktikus célokat szolgáló és erkölcsi tanításokat is megfogalmazó vőfélyverseken át a halotti búcsúztatókig. Ez az alkalmi költészet – melyet korántsem mindig az esztétikum és a nívós poézis jellemzett – mondanivalójával és nyelvi/stiláris eszközeivel egy adott közösség önazonosság-tudatát, erkölcsi normáit erősítette, a nemzetiségi csúfolók vagy többnyelvű szövegek esetében pedig a helyi, etnikus öntudatot hangsúlyozta. „Magyarországon [...] főként a XVII–XVIII. századra jellemző a mindenkor elnyomókkal vagy politikai ellenfelekkel szembeni lázongás, a gúny, illetve a nemzeti önkép toposzainak hangoztatása”² is a populáris költészetben.

Hogy miért foglalkozik egy folklorkutató épp ezzel az alig ismert hagyománnyal? Mindenekelőtt azért, mert a megelőző századokból a népi kultúrára, a népnyelvre és mentalitásra vonatkozóan nem ismerünk más hiteles forrást, csak azt, ami egykor feljegyzésre, ritkábban

sajtó alá került. A közköltészet ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy a XIX–XX. századi népköltési szövegek, motívumok, műfajok eredetét, korát, nemzetközi kapcsolatrendszerét felderítsük. Annál is inkább, mert a közköltészeti alkotások (akárcsak a népköltészet) változatokban éltek, „nyitott szöveggként” működtek, és erősen kötődtek a szóbeliséghez, hiszen többségüket adománykérő mendikáns rigmusnak, köszöntőnek, toborzónak, házassági tanácsnak, csúfolónak vagy panasznak szánták. Az előadók (és/vagy maguk) a kéziratok énekeskönyvek összeállítói, ún. „szöveggazdái” az adott célnak és élethelyzetnek megfelelően aktualizálták, rövidítették vagy nyújtották meg közismert vándorsorokkal, strófákkal a mástól hallott/tanult/másolásra kapott éneket, rigmust. Sok szöveg tartott kapcsolatot a XVIII. századi iskolai színjátszással (különösen a magyar nyelvű, sok folklórelemet tartalmazó, protestáns darabokkal és az improvizált közjátékokkal) és a XIX. századi népszínművek betétdalaival. Ilyenkor nehéz is megállapítani, hogy mi volt előbb, az egyéni szerzemény vagy a szóbeli hagyomány. Inkább e két forrás egyfajta szimbiózisára kell gyanakodnunk, hiszen az iskoladramák szerzői, előadói és a közköltészet közönsége szinte azonos társadalmi rétegekből került ki.

Mivel a közköltészet énekelte verseinek, rigmusainak tematikája igen szerteágazó, műformái és stiláris megoldásai rendkívül változatosak, költői/esztétikai színvonala pedig nagyon egyenetlen volt, az irodalomtörténészeket sokáig nem érdekelte ez az „irodalom alatti” hagyomány. A folklorisztika pedig írásban rögzített volta miatt nem foglalkozott vele. Pedig az elmúlt évtizedek kutatásaiból nyilvánvalóvá vált, mennyire fontos irodalom-, folklor- mentalitás- és nyelvtörténeti forráscsoport e populáris versanyag, s beható ismerete nélkül sem az irodalmi népiesség, sem számos folklorműfaj, szüzsé, motívum/toposz eredetét, nemzetközi kapcsolatrendszerét nem tudjuk feltárni.

Nép, nyelv és nemzeti kultúra

Mostanság sok szó esik a magyar nemzeti kultúráról mint önazonosság-tudatunk alapjáról. A saját nemzeti kultúra modelljének felépítése és szoros összekapcsolása az anyanyelvvel a XVIII. században kezdődik Európában, és a XVIII–XIX. század fordulójára tehető Magyarországon. Épp e gondolat jegyében kezdődik el mindenütt az ún. „köznépi”, tehát anyanyelvű néphagyományok (a dalok, mesék, szokások és a „köznépi” szólásmondások) gyűjtése,³ és a domináns latin nyelv fokozatos háttérbe szorításával a magyar (ill. a környezet nemzetiségi nyelveinek) tanítása az iskolákban. Az 1790-es évekre politikai mozgalmat, a nemzeti függetlenséget tápláló ideológiává formálódik a Bessenyei-féle nyelvi-tudományos megújulás, a nyelvújítás programja, melynek értelmében a holt latin és a birodalmi német helyett az oktatásban, közéletben, az irodalomban és a tudományosságban is az anyanyelv legyen az uralkodó.⁴

Széchenyi István szállóigévé lett gondolata: „nyelvben él a nemzet” az őstörténész, nyelvész és etnográfus Hunfalvy Pálnál (1810–1891)⁵ ilyen formában bukkant fel: „Minden nemzetnek valódi anyja a nemzeti nyelv; az ebben megőrzött és szájról-szájra járt mondák, énekek a nemzeti gyermekkor emlékezései, tapasztalásai, elmékedései; az irodalom a nemzeti szellem történelme, mely bizonyos, de határozott is, mint a valóság.” Az etnosz fogalmának magyar megfelelőjét keresve hangsúlyozta a *nép* és *nemzet* szavunk jelentésének eltéréseit. Felfogása szerint „A nemzet lesz nyelve, hite és társadalmi szerkezete által. E három közt a nyelv az első, ez a nemzetnek születése és – ha szabad így mondani – életének fája is.” „A *nép* fogalmában az ország, a tartomány, a föld a fő ismertető [...]”⁶ „Nem az az érdem, hogy kitől, hol származott akár egyes ember, akár nemzet, hanem az, hogy mivel gyarapítja magamagát és az emberiséget.”⁷ Hunfalvy nemzetközi viszonylatban is új etnikumkutató koncepciója nemcsak a nemzeti kultúrát abszolutizáló romantikus magyar történelemfelfogással állt szemben, de eltért a kortárs német társadalomtudomány Stein, Widman és Riehl képviselte, egymástól is különböző állam/társadalom- és népfelfogásától is.⁸

A történelmi Magyarországról 1822-ben még azt írta a szlovák anyanyelvű, szlavofil, de németül, magyarul és latinul is író Csaplovics János, hogy „Nem tsak természeti állapotjára és a’ természet ajándékaira nézve – hanem népességére nézve is Magyar ország Európa kitsinyben – mert majd nem minden Európai nép-törzsök, nyelvek, vallások, foglalatosságok, Cultúra grádusok, ’s végre életmódok, erköltsök és szokások is itten találják fel

Hazájokat [...]”⁹ Nincs terem most arra, hogy az ún. „Hungarus-tudat” történelmi átalakulásáról írjak, de a XVIII–XIX. században (s azt megelőzően még inkább) korántsem csak azok vallották magukat magyarnak, akiknek magyar volt az anyanyelvük: „én ugyan vérem szerint német származású vagyok, de tiltakoznám, ha teljes és tökéletes magyarságot kétségsbe vonná valaki” – írta a Paul Hunsdorfer néven született Hunfalvy Pál.

Természetesen a vegyes lakosságú történelmi Magyarországon belül régióként különbözött a beszélt nyelvek rangsora. Úgy vélem, hogy a Habsburg-uralkodók németesítő törekvéseinek (különösen II. József 1784-es nyelvrendeletének) ellenhatásaként kerül be a populáris dalanyagba az ország két nagy területének, a hagyományos földművelő/állattartó életformát folytató Tiszántúlnak és a polgárosultabb Dunántúlnak feltűnő nyelvi és kulturális különbözősége, egy magyarságával büszkélkedő tiszántúli csikós szájába adva az alábbiakat „Rákosnál, a pesti vásárkor”:

Némelyek azt mondják, hogy Tiszán túl
Aki nem tud magyarul, megtanul.

Tiszán túl
Magyarul
Megtanul.

Mások pedig mondják, hogy Dunán túl
Aki nem tud magyarul, nem tanul.

Dunán túl
Magyarul
Nem tanul.

Dunán túl a magyar iszik klászlibúl, üvegből, pohárból (ném. 'Glas')
Megeszi a rosziprádlit cintálbúl, rostélyos (ném. 'Rostbraten')
Dunán túl
Klászlibúl
Cintálbúl. (...)

A dorogi csapláros Dunán túl
Mikor beszél magyarul, majd megfúl.

Dunán túl
Magyarul
Majd megfúl.

Dorog hajdúvárosában, Tiszán túl
Prédikál az orosz pap¹⁰ is magyarul
Tiszán túl
Magyarul
Nem oroszul.¹¹

A XVII–XVIII. századi kéziratos énekeskönyvek (a kortárs közköltészet forrásai) általában többnyelvűek: magától értőden van jelen a latin mellett a német és a szlovák a felvidéki, a román pedig az erdélyi kéziratokban.¹²

A soknemzetiségű és különböző kultúrájú közönség megszólítására nemegyszer kevert nyelvű iskolai színjátékok is készültek.¹³ A drámatörténész Kilián István¹⁴ ezek megjelenését a környezet többnyelvűségével és a helyzet teremtette kényszerűséggel magyarázza: úgy véli, a rosszul verselő és latinul még hibásan szavaló diákok szövegét sokan nehezen érthették – latinul egyébként is csak az iskolázottak tudtak –, viszont a felekezeti és szerzetesrendi iskolák színielőadásaira (melyek az oktatás szerves részét képezték a XVIII. században) nemcsak a patrónusok és a szülők voltak kíváncsiak, hanem szélesebb néprétegek is. Ezért kezdetben a játék tartalmát többnyelvű nyomtatott színlapok vagy drámaprogramok, esetleg egy magyar prológos („előjáró beszéd”) foglalta össze.¹⁵ Előfordult, hogy egész jelenetek magyarul, románul vagy németül, illetve keveréknyelven hangzottak el, hogy a vegyes etnikumú nézők számára is élvezetes és tanulságos legyen az előadás. Erre a helyzetre utal a következő XVIII. századi versike, amely egy marosvásárhelyi színdarab prológosában megindokolja a szereplők nyelvhasználatát:

Deákul kellene némelyek kedvéért,
Született nyelvünken az asszonynépekért,
Játékunk folytatjuk sokak tetszéseért,
Mert nem játszunk csak az értelmesebbekért.¹⁶

Makaronizmusok, nyelvi paródiák és nemzetiségi csúfolók

A többnyelvű populáris hagyomány másik jellegzetes megnyilvánulási formája a kevert nyelvű, ún. makaronikus költészet volt, amely „elsődlegesen ironikus célzatú stílusfajta, mely két vagy több nyelv (nyelvi réteg) elemeinek egy műben való következetes összeötvezését eredményezi”.¹⁷ Minden olyan költői alkotást makaronikusnak nevezünk, amelyben az anyanyelv mondatai/szavai egy másik nyelv (eredetileg a latin) grammatikai szabályainak megfelelően kapcsolódnak össze vagy azt utánozzák, parodizálják.

A következőkben néhány olyan kevésbé ismert köz- és népköltészeti példát szeretnék felidézni, amelyek viszatükrözik a különböző nemzetiségű és kulturáltságú befogadó közönség nyelvismeretét, nyelvhasználatát, ami sok esetben tört magyarságú beszédet, idegenes ejtősmódot jelent. Ezek a versek és prózai szövegek (pl. a

prédikációparódiák és iskoladrámák) a korabeli humor és komikum fontos forrásai voltak, elsősorban szerzőik műveltségét fitogtatták, az iskoladrámákban pedig egy-egy szereplő jellemábrázolásához járultak hozzá. Mivel a középkor óta Európa-szerte (így hazánkban is) a „deák”-nak nevezett latin volt a tudományok, az irodalom, a közélet és a politika nyelve, XVII–XVIII. századi kéziratos énekeskönyveink versei, dalai tele vannak deákos kifejezésekkel, gyakran egész mondatokkal. Ám a kéziratokban és a ponyvákon sokszor találkozunk hibás, „félrehallott”, eltorzult latin vagy más nyelvből vett szavakkal, mondatokkal is, melyeket rendszerint megizesít a lejegyző anyanyelvjárásának szókészlete és hangzása. Mindez azt a tényt erősíti, hogy ezek a közköltészeti alkotások a szóbeliségből kerültek át az írásbeliségbe.

Sajnos e verseket, dalokat, iskoladrámákat nemcsak keveréknyelvűk, hanem szókincsünk változásai és a régiségre vonatkozó néprajzi és művelődéstörténeti ismereteink hiányosságai (tehát a mentalitás és tárgy történeti kontextusuk) miatt is gyakran csak szótárak¹⁸ segítségével értjük meg. Így aztán elvész a szövegek humora, s már nem mindig élvezhető egy-egy divatjamúlt téma, műfaj stílusparódiája. A szómagyarázatok, nyersfordítások pedig olyanok, mint ha viccet magyarázgatna az ember.

Az egyik sok változatban fennmaradt XVIII. századi siratóparódiának pl. az adta meg sajátos komikumát, hogy a feleségét elsirató férj a latin felsorokkal épp az ellenkezőjét állította annak, amit magyarul mondott:

Megholt feleségem, <i>satis tarde quidem</i> ,	bizony elég későn
Oda reménységem, <i>debuisset pridem</i> .	korábban kellett volna
Jó gazdasszony vala, <i>cuncta dissipavit</i> ,	mindent eltékozolt
Be kár, hogy meghala, <i>meg saepe vastavit</i> . ¹⁹	állandóan háborgatott (zaklatott)

Különösen a diák- és papi életről szóló versekben jelenik meg magától értődő természetességgel a latin. Pl. ezt halljuk egy 1739-re keltezett erdélyi diákpanaszban:

Gyakron mondják, hogy „ <i>Accede!</i> ”	gyere ide!
Vagy pediglen: „ <i>Prode inde!</i> ”	te hanyag!
Azt kiáltásák: „ <i>Tolle, tolle!</i> ”	vedd el, vedd el! (ti. a büntetésed)
Akkor az én szóm csak „ <i>ve, ve!</i> ” (...)	jaj, jaj! (ném. 'Veh')

Azt kiáltásák iskolában:
„*Recitatis* hogy e *contra*, szavaljátok, hogy 'ellenkezőleg'!
Dispotetis parancsolja, rakjátok ki (a könyveket)!
Jaj lesz annak, ki nem tudja!”²⁰

Egy másik, ugyancsak 1739-re datált latin–magyar makaronikus dalban („*Cantio de scholasticis*”) az iskolai élet nehézségei miatt inkább katonának áll az ifjú, búcsút mondva a testi-lelki gyötrelmekkel, koplalással és veréssel teli diákéletnek:

Én elmenyek *certissime*, bizonyosan
Clarissimi ignoscere, bocsássatok meg, kedves barátaim!
 Vessen el *accusative*, a tárgyeset (felszólító módban)
 Véle együtt *ablative*, az eszközeset (felszólító módban)
 Uhujnáré! (...)

Már nem mondják: „*Silentium!*” Csend (legyen)!
 Nem kiáltják: „*Quid praeceptum?*” Mi a szabály?
 Csak azt mondják, hogy „*ad equum*, a lovakhoz!
 És induljunk ki *ad campum!*” a mezőre!
 Uhujnáré!²¹

Nyelvileg tovább színesíti a búcsúdalt a refrénje, mely egy vidám román kurjantás, csujjogató: „uhujnáre!” (egy másik erdélyi kéziratban): „ohajnáre!”

A *Volt tót kuruc dala* címmel elhíresült magyar–szlovák makaronikus csúfoló²² az *Eszter* című iskoladráma egyik közjátékában bukkant fel először, igaz, itt kivételesen németellenes éllel. A biblikus témájú darabot a győri evangélikus iskolában adták elő 1724-ben. Az iskola magyar, szlovák és német anyanyelvű tanulói valószínűleg hasonló keveréknyelven beszéltek egymással, tehát nemcsak megértették, de bizonyára élvezték is ezt a makaronikus betétdalt, melyet egyébként nem a dráma ismeretlen szerzője írt, hanem egy meglehetősen durva párbeszéddel bevezetve²³ csak beillesztett a közjátékba:

Morio:
 Nem tudom én tótul, mert én magyar vagyok,
 Ha tudni akarsz, Turócban lakom.
 Ti, szegény Németek nem tudjátok semmi,
 Csak kapunál ülni, zöld békákkal élni.²⁴

A sokstrófás, csúfolódó betétdalt azért adták a bolondos *Morio* szájába, mert ő testesítette meg a darabban a korabeli közembert, a plebejus szókimondást és a humort is, a németnek mondott, fennhéjázó udvaronccal, *Aulicussal*, *A(has)vérus* királlyal és előkelő tanácsosaival, illetve a biblikus darab pátoszával szemben. Jóllehet a közjáték makaróni verse a legkorábban lejegyzett változat, ez nyilvánvalóan egy közismert csúfoló adaptációja volt. A többi változat ugyanis mind a szlovák–magyar keveréknyelvű

és az egykori „hőstetteivel” dicsekvő felvidéki tót katonát (a későbbiekben vándorárust) csúfolja közvetett módon:

Hej, mikor én huszár vótam Rákóczy vojnában, háborúban
 Cifra *plahta* zasztavával jártam a Morvában. lepedő zászlóval
 Morovában, Orovában villás legény vótam,
 Ovcát, kozát, konyát, kravát gyakran meghajtottam. juh, kecskét,
 lovát, tehenet
 Ha jól nem tartott az gazdám jó kiszelicával, savanyú lével
 (=korpa ciberével)
 Kaptam hitil szem valasku, vertem *palicával*. pálcával,
 kézbe fogtam a *fokosom*, furkósbottal
 Nagy ünnepen a pohánkát főztem *mlykával*, tejjel
 Ha jól laktam, kifeküdtem *na szlonce* hasával.²⁵ a napra

Egyébiránt (érthető történelmi okokból) a XVIII. századból jóval több németellenes csúfolónk van, mint szlovákellenes. Ezekben részint az éhenkórász, rongyos, tört magyarsággal és német akcentussal beszélő plundrás zsoldoskatonákat, „labancokat” gúnyolták:

Enyim lápnák nints *strimflit*, kötött harisnya
 Ki fan nekem a sekkit.
Kaputrak is rontyos mek fan, hosszú katonaköpeny
 Potskornak is nints fan lápán,
 Isten utsik már lopik
 Eny rosz rontyos kalapik.²⁶

Részint pedig a „náj módi” – a németek közvetítette francia divat – hatására átalakuló új szokások, erkölcsök, a megváltozott életmód, ruha- és hajviselet ellen tiltakoztak:

Franc találta *compliment* cifra *tászlival*, hajbókolás; csipkés,
 Láttam, elébb erre ment egy kis úrfival, fodros inggallérral
 Az utcákon fel s alá fog *spacírozni*, sétálni
 Tám egy helyre be is tér *karazírozni*.²⁷ udvarolni

Igaz, nem verses szövegek, de híven tükrözik a különböző magyarországi nemzetiségek (németek, szlovákok, cigányok) sajátos magyarságú keveréknyelvét a kéziratok énekeskönyvek és ponyvanyomtatványok prédikációparódiái, amelyeket minden bizonnyal teológus diákok készítették egymás mulattatására. Íme egy részlet a teremtéstörténetből az összülők bűnbeeséséről, ahogyan azt egy német anyanyelvű pap „ibi, ubi” (itt, ott) elmondta.²⁸ A szöveg viszonylag kevés német szót tartalmaz,²⁹ de életlenül utánozza a németes mondatszerkesztést, a helytelen magyar igeragozást, valamint a magyar és latin zöngés mássalhangzók zöngétlenített, a zöngétlenek zöngésített

ejtismódját. A paródia nyelvi palettáját tovább színezi az egykori, ismeretlen szerző régies, tájnyelvi beszédmódja (pl. a „kend”-ezés, az apám uram/anyám asszony megszólítás stb.), komikumát pedig fokozzák az anakronizmusok: a krumpli, kukurúz (kukorica) s a gyerekek nyelvtörőiben előforduló `répa, retek, mogyoró` említése.

Migor az Úr Isden Uram sok megvan szeretik az empr: *formaferad Paratisum folubtadis, in quo bosuit hominem quem greavit*, mekgapálta, mekgaszálta edd szip **Paradisz Kortn**, a kipe meklesz az az empr; *Fidit audem Theus, quot non sid ponum hominem esse solum*, Ládóm gend fetig azt Ur Isden, hod nem lesz jó mek fan maka mekteszik az az empr: *iteo formaferat ei adjudorium simile sibi, chui nomen erad Effa, eo quot essed mader fifentium*, Azérd meksinálta néket ed pajdás, a kinek nefe mekhidat Anám Aszon, de ő Isdenem Uram, Isdenem Uram, az az: Anam Aszon nem tudi maka mekpöcsölni, Isdenem bizom nem tudi; merd sok mek fan **auf, und ob spacirozik a paradaisz kortnba**: ladom, szilfa, paradzg nem gell, ladom, gend grumbli, guguruc nem gell, ladom, kend réba redég motjorú nem gell. Edszer meklátom kent az az alma, minjar mekszeretig, megszaszasztig, megharapig, meggostolig. Azudán giapalda: Abám Uram! Abám Uram! Jere kent hamar, hamar! Isdenem, nincs az ekész **Paradaisz Kortn** nincs mekfan ilyen almat, ez ninds fan geserú, ez ninds fan safanyo, dsak jó étes, mint a **Cugergandl**, kosdolik gent, Abam Uram! Migor az Abam Uram mekgostolig az az alma, minjár mekszigenli, és elpusik az fúke fa, azudan az Ur Isden giapalda: kent Atam *upi es*³⁰ Abam Uram hol fan gent, agi azt montha, *Thomine nuthus sum*.³¹

A korábbi évszázadokban a latin olyan „mindenes”, időben és térben is „közvetítő nyelv” volt, mint manapság az angol vagy annak világszerte elterjedt speciális változata, a számítógépes, internetes felületeket, kapcsolatokat biztosító szaknyelv. Az utóbbi 4-5 évtizedben Magyarországon is jelentős mértékben megváltoztak a nyelvi preferenciák. Kiment a divatból a latin és a 100 éve még sokak által beszélt német, ráadásul fokozatosan szűkül az átlagember anyanyelvi szókinccse is. A mai diákok nemhogy Petőfit és Aranyt, Jókait vagy Mikszáthot, a népdalok, balladák és mesék szövegét sem értik teljesen. Napjaink közköltészete (mert természetesen ma is van ilyen populáris hagyomány) már nem kéziratos vagy nyomtatott formában terjed, hanem a rádióhullámokról vagy a világhálón, ott és annak nyomán, az ún. „másodlagos szóbeliségben” keletkeznek változatai. Egyik ismerősöm egy honlapon találta az alábbi, magyar ejtismód szerint leírt Miatyánk-paródiát, mely feltehetőleg diák(ok)

szerménye. Humorát minden internethasználó érti, a negyven év alatti generációk számára felesleges megmagyarázni és „lefordítani” a szövegét.

Fészbúk,
 aki a *neten* vagy!
Posztoltassék a te neved,
Kommenteltessék a te országod,
Lájkoltassék a te akaratod,
 Amint a *fészen*, úgy a *búkon* is!
 Mindennapi *posztjainkat* add meg nekünk ma!
 És bocsásd meg *diszlájkjainkat*,
 Miképpen mi is megbocsájtunk a *nemlájkolóknak*.
 És ne vígy minket az *iwiwre*,
 de szabadíts meg a *myviptől!*
 Mert tiéd a *poszt*, a *komment* és a *lájk*.
 Mindörökké, *Lájkmen*.³²

Megjegyzem, a Miatyánk-átköltéseknek (parafrázisoknak, travesztiáknak) és paródiáknak több évszázados története van, ezért az internetes változat mellett álljon itt egy 100 évvel korábbi, amerikai magyaroktól feljegyzett magyar-angol keveréknyelvű (ún. „Hunglish”) folklór szöveg:

Mi <i>bászunk</i> , ki vagy az <i>oficon</i> ,	<i>főnökünk, munkavezetőnk</i>
Legyen meg a te jókedved	(ang. 'boss').
Jöjjön el a <i>villbár</i> , a <i>pikk</i> és a <i>sufli</i> .	<i>talicska, csákány, lapát</i>
	(ang. 'wheelbarrow', 'piké', 'shovel')
Add meg nekünk a mindennapi 2 dollárunkat,	
És ne vígy minket a <i>tájmkipér</i> elébe,	<i>munkafelügyelő</i> (ang. 'timekeeper')
Hogy kiadja az időnket.	
Szabadíts meg a nehéz munkától,	
Mert tied a hatalom és a dicsőség	
<i>A szrep-járdon.</i>	??
Most és mindörökkön örökké	
<i>hotelben állj meg</i> ³³	<i>a szálláson</i>

Az „amerikai magyarok” körében a magukkal hozott népdalokból és műdalokból átalakított „Hunglish” nyelvű alkotások részint a szájhagyomány szívósságát, részint pedig a nyelvi/kulturális asszimilálódás folyamatát tükrözik. Különösen a hazai folklórban ritka gyári munkás- és bányászdalok, mint pl. ez:

Látni akarsz gyöngy életet?
 Gyere a *majnába*, *bányába* (ang. 'mine')
 Fód alatt törd tönnyeredöt,
 Ne a napvilágba! (...)

Színig telve már a káré,
A mulit fogd elé,
Vén szenvedő, Hopp! *Giraré!*
Háriap! Kifele!
Pél és batli mind üres jaj!
Elővettük sokszor,
Pedig ami legnagyobb baj:
Szomjunk kínozó olykor.

Este van, a nap is löszát,
Fére a kornpájszot.
Hol az új szut? Nyújtsd ide hát
A möggyzárú tajtot.³⁴

kocsi, itt:csille (ang. 'car')
öszvért (ang. 'mule')
gyerünk, indulj! (ang. 'gear up')
siess! (ang. 'hurry up!')
korsó és palack
(ang. 'pail', 'bottle')

kukoricalepényeket?
(ang. 'cornpies')
szolga itt: tanonc?
(ang. 'swit')

Nemcsak az ún. modern, hanem hagyományos népköltészetben is találkozunk makarónikus rigmusokkal, dalokkal, elsősorban természetesen a több nemzetiség lakta területeken, Erdélyben és a Felvidéken, ill. a Magyarországra települt/telepített szlovákok, svábok között. „... azt tapasztaltam, hogy az együtt élő nemzetiségek között a hatások, a kölcsönhatások nagy hangsúllyal vannak jelen. Azt is vallom: a határ elválaszthat ugyan egy népet, de a kultúrát nem választhatja el. [...] Sajnos tény, hogy a néphagyományok elhalnak a nyelvváltással.” – nyilatkozta 2004-ben Krupa András, a magyarországi szlovákok folklórjának egyik elkötelezett gyűjtője.³⁵

A keveréknyelvű daloknak csak egy része humoros, más része viszont ékes bizonyosága annak, hogy a különböző etnikumok, nemzetiségek együttélése, szerves gazdasági és kulturális kapcsolatai kölcsönösen befolyásolják egymás nyelvét és folklórját. Leggyakrabban az *ivó-, mulató- és táncnóták*, a *katonadalok* és *csúfolók*, valamint a gyermekfolklór *játékdalai* és *kiszámoló versikéi*, ritkábban a *szerelmi dalok* keveréknyelvűek. Hadd idézzek egy csekefalvi magyar–román nyelvű szerelmi dalt 1902-ből, „amelyről a szájhagyomány tudni véli, hogy az 1703–1707-es években született a Kolozsvár birtoklásáért folytatott kuruc–labanc csatározások idején.³⁶

Nincs Martonos bekerítve,³⁷

Szlobod e drumu.
Ki lehet menni belőle,
Nu bátye ginđu.

Csak a rózsám maradt benne,
Lásze remuje!
Kiért holtig fáj a szívem,
Așa trebuie!

Szlobod e drumu[!]:
'szabad az út'
Nu bate ginđu
'gondtalanul'

Las' să rămînă
'hadd maradjon'
Așa trebuie = 'úgy kell'

Sti tu mundre, tiéd voltam,
De már nem vagyok,

Pentru tyinye nu moj árgye,
Meg sem is halok!

Trjestye cu csinye plácse,
Mert én nem bánom,
Dá pentru csemáj cseluit,
Szívből sajnálom!”

Știi tu mindre
= 'tudod, babám'

Pentru tine nu moi arde
= 'nem égek érted'

Trăiește cu cine [îți] place
= 'élj, akivel tetszik'
Da' pentru ce m-ai celuit
= 'mivelhogy megcsalál'

Elterjedtségét bizonyítandó, a dal XX. századi változatát Dánielisz Endre Köröstárkányban (Bihar m.) jegyezte le, ahol a *Három csomó petrezselyem* dallamára éneklük, s erre járják a híres helyi táncot, az *ugróst*.

Köröstárkány, 1971, S. Antal Eszter, 21 éves

Allegro giusto

Nin-csen á - rád be - ke - rit - ve,
Ki - le - het men - ni be - lö - le,
Szo - bad az út - tu - mu,
Nu bá - tye gin - đu.
Csak egy ró - zsa - m - radt ben - ne,
Lá - sze ró - m - ie.
Ki - ért hol - tig fáj a szí - vem,
A - sa tre - bu - ie.

„Természetes, hogy a teljesen meg nem értett szöveg a másik nép ajkán változást, sőt deformálást szenved. Ezt példázza a 4. sor »nu lasă ginđu« értelmetlensége. [...] A kalotaszegi Váralmásan [...] a »Nu-ți bate ginđu« szöveggel ismerik.

E régi keletkezésű makarónikus dalok után két újabbat bocsátok közre meggyőző bizonyítékeként annak, hogy a műfaj napjainkban sem halt ki. A kiváltó okok – a dalok mobilitása, a kétnyelvűség, a román–magyar együttélés – folyamatosan fennállnak, hatnak a népi kultúrák alakulására.³⁸

Miközben a Magyarországon és a határon kívülre szakadt magyarokkal együtt élő nemzetiségek kétnyelvű (cigány–magyar, román–magyar, szlovák–magyar) mesemondását már több folklórkutató is vizsgálta, elemezte³⁹, a keveréknyelvű népdalokra viszonylag kevesen figyeltek. Ezért én történeti aspektusból próbáltam felvillantani apróbb részleteket a kulturális és nyelvi kölcsönhatások ilyenén tükröződéséből.

JEGYZETEK

- 1 Küllös Imola: *Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. Budapest, L' Harmattan, 2004; Küllös Imola: *Közkézen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012. Munkatársammal, Csörsz Rumen Istvánnal 2000–2015 között egy válogatást *Világi énekek és versek 1720–1846*, Budapest, Unikornis; 2001 és négy tematikus forrásantológiát adtunk ki a *Régi Magyar Költők Tára XVIII. század* (a továbbiakban RMKT XVIII.) *Közköltészet* c. alorozatában: 1. *Mulattatók*, Bp., 2000; 2. *Társasági és lakodalmi költészet*, Bp., 2006; 3/A. *Történelem és társadalom*, Bp., 2013; 3/B. *Közkerkölc és egyéni sors*, Bp., 2015.
- 2 Csörsz Rumen István: *Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött*. *Literatura* (32. évf.), 2006, 275.
- 3 Vö.: Giuseppe Cocchiara: *Az európai folklór története*. Ortutay Gyula bevezetőjével és kiegészítő tanulmányával. Bp., 1962; Peter Burke: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Bp., 1991.
- 4 Margócsy István: *A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskolázásban*. In Bíró Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest, Argumentum, 2005, 71–151.
- 5 Küllös Imola: *Nép, nemzet és egy új tudomány, az ethnographia – Hunfalvy Pál felfogásában*. *Nyelvtudományi Közlemények* (107.), 2010, 252–257.
- 6 Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája*. 1876, 48.
- 7 Hunfalvy szavait idézi Munkácsi Bernát: *Hunfalvy Pál emlékezete*, MTA emlékbeszédek 15/11., 1912, 499.
- 8 Küllös Imola, 2010, 253.
- 9 Csaplovics János: *Ethnographiai Értekezés Magyar Országról*, *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, III., 51.
- 10 Görög katolikus pap.
- 11 RMKT XVIII/4., 117/II., „Az alföldi csikós” 6–8. és 12–13. vsz., Kresznerics Ferenc dalgyűjteményei (1790–1809).
- 12 Csörsz Rumen István: *Közköltészet a többnyelvű Magyarországon (1700–1840)* = Bíró Ferenc (szerk.): 2005, 207–261.;
- 13 L. a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* (a továbbiakban: RMDE) felekezeti csoportosításban közreadott köteteit. Bp., 1989–2007.
- 14 Kilián István: *A régi magyar dráma többnyelvűsége a XVII–XVIII. században* = Jankovics József, Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és Kultúra (Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai I.)*, Budapest, 2004, 283–290.
- 15 Pintér Márta Zsuzsanna: *Magyar nyelvűség a 18. század színműirodalmában* = Bíró Ferenc (szerk.) 2005, 153–206.
- 16 Nagy György: *Konok pereskedők*. Marosvásárhely, 1780.

- április 29., RMDE XVIII. I/1., *Protestáns iskoladrámák*. Bp., 1989, 650. (25–28. sor).
- 17 Az elnevezés (*carmen maccaronicum*) egy XV. sz.-i olasz költőtől, Odasitól származik, aki „ügyes szójátékban egyesítette az olasz *maccarone*, ’tökfilkó’ és a *macaroni*, ’csótészta’ képzetét.” Világirodalmi Lexikon 7., Budapest, 1982, 617.
- 18 Haszonnal forgattam a közköltészeti antológiák jegyzeteinek megírásakor pl. Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* 1–6., Bp., 1862–1874. (<http://mek.niif.hu/05800/05887/pdf/index.html>); Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* I–XIV., 1976–2014. Bukarest, Kriterion, Budapest, Akadémiai Kiadó, Erdélyi Múzeumi Egyesület Kolozsvár; Kiss Gábor (főszerk.): *Régi szavak szótára*. Tinta Kiadó, Bp., 2012.
- 19 RMKT XVIII/4., 150/I. 1–2. vsz., Szádeczky Miscellanea (1755).
- 20 RMKT XVIII/14., 151/II. 11. és 13. vsz., Bocskor-kódex (1716–1739).
- 21 RMKT XVIII/14. 152/I. 2. és 9. vsz., Bocskor-kódex (1716–1739).
- 22 Az ének szövegcsaládját bemutatta és elemezte Küllős Imola: „Hej, mikor én kuruc voltam Rákóczi vojnában”. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XVIII.[1995] 167–192. Összes variánsát felsorolja RMKT XVIII/4. Bp., 2000, 103. sz. és jegyzetei.
- 23 A drámaszöveget kiadta Varga Imre: RMDE XVIII/1/1., Bp., 1989, 33–85. Az idézett hely: uott az 51, 490–498. sor, a magyarázatok a 84. oldalon.
- 24 RMKT XVIII/4. 103/I.
- 25 RMKT XVIII/4. 103/II. 1–4. vsz. Lőcsei-ék (1768).
- 26 RMKT XVIII/4. 107/III. 7. vsz. Dávidné Soltári (1790–1791).
- 27 RMKT XVIII/15. 15/1. 1. vsz. Novák Lajos-melodiárium (1791–1792).
- 28 *CONTIO HUNGARICA quodam Parocho Germano dicta ibi ubi. Valamely német pap által itt-ott elmondott prédikáció* Nyomtatott kiadása: *Ripsel históriája* (hn. én.) OSzK 820.787. Kiadva I. Küllős i. m., 2004, 339. Az könnyebb olvashatóság kedvéért az eredeti szöveg interpunkcióját javítottam, de a szavak ejtémódján nem változtattam.
- 29 Ezeket aláhúztam, néhány latin kifejezés fordítását pedig a további jegyzetekben adom.
- 30 Helyesen: *ubi es?* = hol vagy?
- 31 Helyesen: *Domine, nudus sum!* = Uram, én mezítelen vagyok!
- 32 A budapesti Deák Téri Evangélikus Gimnázium honlapján jelent meg 2010 novemberében.
- 33 Dr. Nagy Dezső: *Az amerikai magyarok folklórja*. Folkór Archivum 8. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1978, 87. 4. sz.
- 34 Nagy Dezső i. m. 1978, 13–14., 4. sz.1., 5–7. vsz.
- 35 epa.oszk.hu/01200/01259/00015/pdf/Bar12.pdf.
- 36 Kóczyán László (összegejtötte) – Köllő Károly (előszó és jegyzetek): *Égő lángban forog szívem. Régi magyar kéziratok énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekek*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1972, 17.
- 37 A román szavakat Vikár Béla fonetikusán, gyorsírással jegyezte le. A dal fonográfus változata az MTA Zenetudományi Intézetében: Mf. 372/e. A felvétel kezdősora: „Nincs Keresztúr bekerítve...”.
- 38 Több XX. századi magyar–román kevert nyelvű dalt gyűjtött és adott közre dallamukkal együtt Dánielisz Endre: *A makaronikus népdal*. Művelődés, XXX. évf. (1977) 5. sz. 43–45.
- 39 Csak ízelítőül: Domokos Sámuel: *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968; Krupa András: *Rozprávky ěnaničky Žofky – Zsófia néni meséi*. Békéscsaba, 1984.; Görög- Karády Veronika: *A cigány mese és Babos István meséi világa*. (gazdag áttekintő bibliográfiával) In: Szuhay Péter (gyűjt.) – Benedek Katalin (utószó, jegyzetek): *A három muzsikusz cigány. Babos István meséi. Babócsai cigány mesék*. Bp., 2003.